

**TARIXIY ONG VA MILLIY XOTIRANI SHAKLLANTIRISHDA SOVET
TA'LIM TIZIMINING O'RNI
(ILMIY-TAHLILY YONDASHUV)**

Yulduz Boboqulovna Tursunova,
“University of Business and Science”
“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasida dotsenti v.b.,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.
yulduztursunova1083@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada sovet davri ta'lim tizimining tarixiy ong va milliy xotirani shakllantirishdagi o'rni kompleks ilmiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Unda sovet mafkurasi doirasida tarix fanining qayta talqin qilinishi, milliy tarixning cheklanishi, jadidchilik merosining inkor etilishi hamda ta'lim orqali ideologik nazorat mexanizmlarining shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, mustaqillik davrida tarixiy ongni tiklash jarayonlari va ularning ahamiyati yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** tarixiy ong, milliy xotira, sovet ta'lim tizimi, ideologiya, marksizm-leninizm, jadidchilik, tarix siyosati.*

***Аннотация.** В статье рассматривается роль советской системы образования в формировании исторического сознания и национальной памяти с научно-аналитической точки зрения. Анализируются интерпретации истории в рамках советской идеологии, ограничения национальной истории, отрицание наследия джадидизма, а также механизмы идеологического контроля через образование. Рассматриваются также постнезависимые усилия по восстановлению исторического сознания и национальной памяти.*

***Ключевые слова:** историческое сознание, национальная память, советская система образования, идеология, марксизм-ленинизм, джадидизм, историческая политика.*

***Annotation.** This article examines the role of the Soviet education system in shaping historical consciousness and national memory from a scientific-analytical perspective. It analyzes the reinterpretation of history within the framework of Soviet ideology, the restriction of national history, the denial of the Jadid intellectual heritage, and the mechanisms of ideological control through education. The article also discusses post-independence efforts to restore historical awareness and national memory.*

***Keywords:** historical consciousness, national memory, Soviet education system, ideology, Marxism-Leninism, Jadidism, history policy.*

Kirish. Tarixiy ong va milliy xotira jamiyatning o'zligini anglash, ijtimoiy taraqqiyot yo'nalishini belgilash va madaniy uzviylikni ta'minlashda muhim nazariy va amaliy kategoriyalar hisoblanadi. Tarixiy ong — bu jamiyatning o'z o'tmishiga bo'lgan munosabati, uni anglash va baholash jarayonidir. Milliy xotira esa tarixiy tajriba, qadriyatlar va an'analarning avloddan-avlodga uzatilishini ifodalaydi[1, 73–75]. XX asrda sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan ushbu jarayonlar keskin siyosiyashtirildi. Ta'lim tizimi esa tarixiy ongni shakllantirishning asosiy vositasiga aylantirildi. Shu bois sovet ta'lim tizimini tarixiy ong va milliy xotira nuqtai nazaridan tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Sovet ta'lim tizimi marksizm-leninizm mafkurasiga asoslangan bo'lib, u jamiyatni sinfiy kurash nazariyasi orqali tushuntirishga qaratilgan

edi. Bu mafkura tarixiy jarayonlarni iqtisodiy munosabatlar va sinfiy qarama-qarshiliklar orqali izohlashni asosiy metodologik tamoyil sifatida belgiladi[2, 112–115]. Masalan, 1918 – 1924-yillarda Turkiston ASSRda ta’lim sohasiga oid 100 ga yaqin me’yoriy hujjatlar qabul qilinib, ular quyidagi yo’nalishlarni o’z ichiga olgan. Ulardan. ta’lim tizimini boshqarishga oid 17 ta qaror; ta’lim muassasalari faoliyati. aniqrog’i maktabgacha ta’limga oid 17 ta; maktablar bo’yicha 27 ta; ta’limni moliyalashtirish bo’yicha 15 ta; tashkiliy masalalar (o’qituvchilarni tayyorlash, o’quvchilarni maktabga jalb etish, fanlarni joriy etish bo’yicha) 25 ta qaror qabul qilingan. Mazkur qonun osti hujjatlarida ta’lim tizimi o’z ichiga maktabgacha ta’lim, yetti yillik maktab (1-3-sinf boshlang’ich va 4-7-sinf o’rta ta’lim), o’rta maxsus va oliy ta’limni qamrab olgan. Sovet ta’lim tizimini yo’lga qo’yish uni targ’ib etuvchi o’qituvchilarni tayyorlashni yo’lga qo’yishni talab etgan.

Yuqoridagi qarorlarning tahlili sovet maktablarini shakllantirishdan ko’zlangan siyosatning asl mohiyatini ochib beradi. Ta’lim tizimini boshqarishga oid qarorlarda o’lkada bolsheviklarning to’liq hukmronligi o’rnatilgunga qadar ma’lum ma’noda mavjud maktablarga qarshi vaqtinchalik ochiq qarshi siyosat olib bormaganligini, ammo ilk kundan ularni o’z tasarrufiga olishni nazarda tutilganligini anglash mumkin [3, 5].

Muhokama va natijalar. Sovet pedagogikasida ta’limning asosiy vazifasi “kommunistik shaxs”ni tarbiyalash deb belgilandi. Bu esa ta’lim jarayonining siyosiyloviga olib keldi. Ayniqsa, tarix fanida obyektivlikdan ko’ra ideologik maqsadlar ustuvor bo’lib qoldi³[4, 45-48]. Masalan, sovet tarixshunosligida feodalizm va kapitalizm tanqid qilinib, sotsializm taraqqiyotning eng yuqori bosqichi sifatida talqin qilindi. Bu yondashuv tarixiy ongning bir yoqlama shakllanishiga sabab bo’ldi.

Sovet davrida tarix fani mustaqil ilmiy yo’nalishdan ko’ra siyosiy vosita sifatida shakllandi. Tarixiy voqealar hukmron mafkura talablariga mos ravishda qayta talqin qilindi. Masalan, Rossiya imperiyasining Turkistonni bosib olishi jarayoni “madaniy taraqqiyot olib kirish” sifatida talqin qilinib, mustamlakachilik mohiyati yashirildi[5, 110-115]. Shuningdek, o’lka tarixi umumittifoq tarixining tarkibiy qismi sifatida ko’rib chiqildi. Natijada milliy tarixning mustaqil rivoji cheklab qo’yildi. Bu esa milliy ongning zaiflashishiga olib keldi. Sovet davrida olib borilgan tarix siyosati milliy xotiraning buzilishiga sabab bo’ldi. Ko’plab tarixiy shaxslar va voqealar ideologik sabablarga ko’ra inkor etildi yoki soxtalashtirildi. Xususan, jadidchilik harakati vakillari “burjua millatchilari” sifatida baholanib, ularning faoliyati taqiqlab qo’yildi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo’ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma’rifatparvarlarning merosi uzoq vaqt davomida ta’lim tizimidan chiqarib tashlandi[6,

20–25]. Buning natijasida jamiyat o‘z tarixiy ildizlaridan uzoqlashdi. Tarixiy xotira uzviyligi buzildi va “sun’iy xotira” shakllandi.

Sovet ta’lim tizimi qat’iy markazlashgan boshqaruvga ega edi. O‘quv dasturlari, darsliklar va metodik qo‘llanmalar yagona markaz tomonidan ishlab chiqildi va nazorat qilindi[7, 45-52]. Sovet davrida tarixiy ongni shakllantirishda ta’lim tizimi bir necha o‘zaro bog‘liq mexanizmlardan foydalangan. Bu mexanizmlar jamiyatda yagona ideologik qarashlarni mustahkamlash va tarixiy voqealarni sovet mafkurasi nuqtai nazaridan talqin qilishga xizmat qilgan[8,45-47]. Birinchidan, darsliklar orqali ideologik ta’sir, masalan, tarix darsliklari sovet siyosati talablariga muvofiq ishlab chiqilgan. Tarixiy voqealar tanlab yoritilgan, milliy va mahalliy tarixiy shaxslar va voqealar esa ko‘pincha inkor qilingan yoki yangi ideologik rang bilan berilgan. Masalan, Turkistonning mustamlakaga qo‘shilishi “taraqqiyot olib kiruvchi voqea” sifatida talqin qilinib, mustamlakachilik mohiyati yashirilgan[9, 112]. Bu esa o‘quvchilarda tarixiy voqealarni yagona, ideologik nuqtai nazardan tushunish hissini shakllantirdi.

Ikkinchidan, pedagoglar faqat bilim beruvchi sifatida emas, balki mafkuraviy targ‘ibotchi sifatida ham faoliyat yuritgan. Dars jarayonida ular sovet mafkurasini qo‘llab-quvvatlaydigan izohlar, talqinlar va fikrlarni taqdim etgan. Shu tariqa, o‘qituvchi o‘quvchilarda tarixiy ongni markazlashtirilgan ideologik nuqtai nazardan shakllantirishda vosita vazifasini bajargan[10,88-90].

Uchinchidan, muqobil fikrlar, tarixiy qarashlar va ilmiy qarama-qarshiliklar qat’iy nazorat ostida bo‘lgan. Tarixiy manbalar va nashrlar sensura orqali tahlil qilingan, mualliflarning sovet mafkurasiga zid bo‘lgan qarashlari chiqarib tashlangan. Natijada, jamiyat tarixiy voqealarni faqat rasmiy qabul qilingan talqin orqali anglashga majbur bo‘lgan[11, 73-75].

To‘rtinchidan, kino, matbuot, radio va adabiyot orqali yagona tarixiy tasavvur shakllantirilgan. Tarixiy voqealar sovet ideologiyasiga mos ravishda dramatisatsiya qilingan, milliy shaxslar va hodisalar esa ijobiy yoki salbiy rang bilan tasvirlangan. Bu vositalar orqali jamiyatning keng qatlamlarida tarixiy ongning yagona, markazlashtirilgan talqini o‘rnatilgan[12, 50-52]. Demak, bu jarayonlar natijasida tarixiy ong “yuqoridan shakllantirilgan ong”ga aylandi. Sovet siyosati doirasida “yangi tarixiy birlik — sovet xalqi” konsepsiyasi ilgari surildi. Bu esa milliy tafakkurni ikkinchi darajaga tushirdi[13, 88-90]. Ta’lim tizimida milliy qadriyatlar, an’analar va diniy meros cheklab qo‘yildi. Masalan, islom madaniyati va sharqona ilmiy meros yetarlicha o‘rganilmadi yoki salbiy talqin qilindi. Natijada milliy xotira zaiflashdi, tarixiy o‘zlik anglash jarayoni izdan chiqdi. Shu bilan birga, sovet ta’lim tizimi ayrim ijobiy natijalarni ham berdi. Jumladan. umumiy savodxonlik darajasi oshdi; ilmiy-texnik bilimlar keng yoyildi. Masalan, 1917-yilda savodxonlik darajasi 10–15% atrofida

bo‘lgan bo‘lsa, 1980-yillarga kelib bu ko‘rsatkich deyarli 100% ga yetdi[14, 210-212]. Biroq bu yutuqlar mafkuraviy nazorat bilan uyg‘un holda amalga oshirilgani sababli, tarixiy ongning erkin rivojlanishiga to‘sqinlik qildi.

Xulosa. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, tarixiy ong va milliy xotirani tiklash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Ta‘lim tizimi tubdan isloh qilinib, tarix fanini xolis va ilmiy asosda o‘qitishga e‘tibor qaratildi[15, 15-18]. Quyidagi o‘zgarishlar amalga oshirildi. milliy tarixni qayta yozish; jadidlar va boshqa tarixiy shaxslarni rehabilitatsiya qilish; yangi darsliklar yaratish; tarixiy merosni tiklash. Bu jarayon milliy o‘zlikni anglash va tarixiy xotirani tiklashda muhim rol o‘ynadi.

Sovet ta‘lim tizimi tarixiy ong va milliy xotirani shakllantirishda ikki tomonlama rol o‘ynadi. Bir tomondan, u ta‘limni ommalashtirdi va savodxonlikni oshirdi. Ikkinchi tomondan esa, tarixni ideologiyalashtirish orqali milliy xotirani deformatsiyaga uchratdi va tarixiy ongni bir yoqlama shakllantirdi. Bugungi kunda tarixiy ongni tiklash va milliy xotirani mustahkamlash jarayoni davom etmoqda. Bu borada ta‘lim tizimi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, u tarixni xolis, ilmiy va milliy manfaatlar asosida o‘qitishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago. University of Chicago Press, 1992. pp. 73–75.
2. Marx K., Engels F. Selected Works. – Moscow. Progress Publishers, 1970. pp. 112–115.
3. Tursunova Yu. Sovet hokimiyatining Turkiston – O‘zbekiston SSRdagi ta‘lim siyosati (1918 – 1941-yillar). – Toshkent. Firdavs-shoh nashriyoti, 2026. B.5.
4. Lenin V.I. On Public Education. – Moscow. Progress Publishers, 1975. pp. 45–48
5. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia. – Berkeley. University of California Press, 1998. pp. 110–115.
6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent. Ma‘naviyat, 1992 (qayta nashr). pp. 20–25.
7. Fitzpatrick S. Education and Social Mobility in the Soviet Union. – Cambridge University Press, 1979. pp. 45–52.
8. Fitzpatrick, S. Education and Social Mobility in the Soviet Union. Cambridge. Cambridge University Press, 1979, pp. 45–47.
9. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia. Berkeley. University of California Press, 1998, p. 112.
10. Suny, R. The Soviet Experiment. Russia, the USSR, and the Successor States. Oxford. Oxford University Press, 2011, pp. 88–90.
11. Halbwachs, M. On Collective Memory. Chicago. University of Chicago Press, 1992, pp. 73–75.
12. Fitzpatrick, S. Education and Social Mobility in the Soviet Union, pp. 50–52.
13. Suny R. The Soviet Experiment. – Oxford University Press, 2011. pp. 88–90.
14. Nove A. An Economic History of the USSR. – London. Penguin Books, 1992. pp. 210–212.
15. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent. Ma‘naviyat, 2008. pp. 15–